

BÜKY LÁSZLÓ

Móricz Zsigmond-tól Borzippá-ig

A SZECESSZIÓ SZAKIRODALMÁBAN általános megállapítás, hogy a műalkotásban, annak ábrázolt tárgyiasságában „[...] földrajzilag is távoli, egzotikus magányba menekülnek a művészek. A nagy előd, Rimbaud Afrikában, egy kegyetlen barbár életformában, Paul Gauguin Tahitiban, Emil Nolde Japánban, az ifjú, még szecessziós Paul Klee Tuniszban keres megoldást emberi, művészi problémáira. (A korabeli magyar világról vall, hogy az ifjú Babits és Kosztolányi csak a messzeségek nosztalgiájáig juthat el)” – írja Pók (PÓK 1972, 54). A szecessziós művészek voltaképpen „[...] a külső világban – Tahitiban éppúgy, mint egy lakóházban – a belső kivetülését látták” (PÓR 1992, 200). A lélek belső világának efféleképp való kivetítésére valló versépítési tulajdonságok a Füst Milán-lírában ugyancsak megtalálhatók, jellemző például az elmúlás, a halál megjelenésének gyakorisága, ez az úgynevezett monarchikus – vagyis az Osztrák–Magyar Monarchiában kibontakozó – szecesszió jegye is (vö. BÜKY 2001); ugyancsak jellemző a Füst lírájában is előforduló fiktív helyzetdalok megléte, a más nevén szólás (példaként: Levél a rémületről, Egy hellenista arab költő búcsúverse, Zsoltár: „Zenét és nyugalmat”; Zsoltár: „Ó Uram, engem bántanak”, Egy régi költő műve: Óda a Fejedelemhez!), hasonlóképpen az idegen tájak ábrázolása, illetőleg a lírai én odahelyeződése (A Mississippi, Arménia!) és így tovább. E szecessziós jelleg együtt jár az esztétizmushoz is kapcsolható dekadencia jelentkezésével már a 19. század végétől fogva. Az alkotók „Rokonszenveznek a régi[,] fáradt, túlfinomult kultúrákkal, a hellenizmussal, a késő római korral, a rokokóval [...]” állapítja meg Hauser (HAUSER 1980, II, 341). Ezeken kívül még példaként említhető Füstnek az Oh latin szerelem!, az Egy tesszáliai arab költő az Erinniszekhez, a Barokk elégia: Búcsú mestersegemtől című verse (másikak mellett, vö. BÜKY 1989b, 131). – Az Arménia! című verse kapcsán ez olvasható Füst esztétikai előadásaiiban: „[...] fiatal életem minden tragikus keserősége beletorkollott és beleszaladt e távoli világok dübörgéseibe [...]” (FÜST 1963, 633), s ez mintegy magyarázata a távoli világok iránti vonzódásnak. (A vers keletkezésének körülményeit részletesebben is megírja FÜST 1999, II, 211.) A költői alkotáslélektan figyelemre-méltó adaléka, hogy az Aggok a lakodalmon – sorstragédia egy felvonásban, versekben című művében szereplő két karvezető aggastyán is örményországi: „Felség, Kajetán a nevem s ez itten társam, az agg Bohemund! ... (Bohemund meghajol.) | S mindketten Arméniából származánk, hol kopár, vörös hegyek | A tenger partjait szegélyezik [...]” (FÜST é. n., 93); mindennek alkotásmódszertani háttéréhez vö. EGYED 1980, 48.

A távoli világokhoz való vonzódás egyik jele az a hatás, amelyet az Ezeregyéjszaka tett Füst Milánra, röviden meg is emlékezett erről az Emlékezés az Ezeregyéj barátságos szellemeire című írásában (FÜST 1967, 205–206). Ennek kapcsán Rába György Füst egész líráját átfésülte az Ezeregyéjszaka motívumait keresendő (RÁBA 1978); és rámutatott, hogy költészetének éppen a különös, megmagyarázhatatlannak vélt motívumait ihlették a keleti regék. A már említett *Arménia!* című költeményben az 57–58. éj regéjének nyoma: „Ki állandóan figyelt egy csillagot, | Egy háztetőn zord érckatona áll [...]”, ugyanis a mesében a dóm csúcsán vészthozó érclovag áll. A különféle – afrikai, keleti, antik – kultúrák elemeinek egybevonása a szecesszió szívesen alkalmazott eljárása volt, némelykor Füst Milán ezzel a mai ízlésnek nem megfelelő mértékben élt, amint erre Angyalosi Gergely (ANGYALOSI 1966, 82) rámutatott egyik versének képei kapcsán (Tanító vers – jegyezzük meg, hogy ezt a versét a költő 1913-ban vagy 1914-ben kiadott kötetében olvashatjuk, 1934. évi összegyűjtött versei anyagába már nem vette föl.)

Akadtt irodalomkritikus, aki „a nagy és töretlenül kitartó stílus”-ban látta csupán érdemesnek Füst Milán líráját. Úgy vélte, a költő megmaradt egy általa „elért stílusképletesség fokán, költészete csak számban vagy tárgyban vízszintesen gyarapodott, függőlegesen nem emelkedett tovább. Ahol régi verseihez új köteteiben hozzányúlt, inkább csak rontott rajtuk” (KESZI é. n., 142). (Valóban: a költő rendszeresen tett kisebb-nagyobb módosításokat, ezeket jól mutatja összes verseinek negyedik kiadása, amelyben Zsoldos Sándor közli a változásokat, vö. ZSOLDOS 1988, 279–280.) – Keszi Imre a Füst Milán-i stílusrontás példaként a költő *Óda Móricz Zsigmondhoz!* című, a *Nyugatban* (1911. II, 885) megjelent versének kezdősorát hozza. A költemény címe: *Óda Móricz Zsigmondhoz!*, és első szövegmondata a következő:

„Sok lovas poroszkált már e gömbölyű földön, *Móricz Zsigmond!*

Kis sárga lován ment lassacskán némelyik Mekka felé,

[(árva zarándok!)] –] Másik

Északibb tájon sárga szántóföldek közt ballagott aratáskor. –”

[1. változat]

„Mennyivel konkrétabb, valóságosabb, szemléletesebb, és meggyőzőbb így, mint későbbi »általánosabb« formájában” – folytatja Keszi i. h. A későbbi változat verscíme: *Óda egy régi művészhez* (FÜST 1934, 82–83), és az első szövegmondat ez:

„Sok lovas poroszkált már e gömbölyű földön, *Marbodus!*

Kis, sárga lován ment lassacskán némelyik Mekka felé,

[(árva zarándok!)] – másik

Északibb tájon sárga szántóföldek közt ballagott aratáskor. –”

[2. változat]

A harmadik változatról (FÜST 1948, 84) Keszi Imre azt írja, hogy „a szimbólikus nevet szenvelgőn túlfokozó formában” növekedik a hanyatlás a szemléletességben. „A színtelen általánosítás felé való törekvés szerencsére csak program Füst Milánál, mint valódi hajlam” – teszi még hozzá (i. h.). Ez

utóbbi változatnak, amelyet azután meghagyott a költő a későbbi kiadásokban, a címe: Óda egy elképzelt művészhez (FÜST 1969, 102–103), s a kezdő rész:

„Sok lovas poroszkált már e gömbölyű földön, *Borzippa* szülötte,
[*Menénusz!*
Kis sárga lován ment lassacsán némelyik Mekka felé,
[(árva zarándok!) – másik
Északibb tájon sárga szántóföldek közt ballagott aratáskor. –”
[3. változat]

A változtatás – apróbb szintaktikai módosításra most nem figyelve – Móricz Zsigmond nevének más nevekkal való fölcserélése. – Móricz Zsigmond-ról tudvalévő, hogy pályája kezdetén íróársai a legnagyobb prózaíróként ünnepezték. Ady Endre verse az 1912. évi kötetében, a Levél-féle Móricz Zsigmondhoz az egyik bizonyíték. Ez a vers is tartalmazza az író nevét („Rózsafa-vonóként nagy zöngésű húrhoz | Surlódjék ez írás Móricz Zsigmond úrhoz. | Szóban hozta vón’ a el a beteg, ki küldte, | De sok Élet-lázban magát tönkre-hülte” – ADY 1961, 495), majd a Sári bíró (1910) műcím és a *Túri Dani* név jelenik meg a Sáraranyból (1911). Ady versében Móriczot emberi és művészi személyiségében („papnak indult lélek”; „Rajtad már nem ülhet rohadt, magyar átok. | Ez okos elkésés: ez a magyarságod”; „magyar piros orcád”; „Kedves magyar részeg, kedves bornemissza [...]”) szólítja meg és ábrázolja a rá jellemző poétikai és nyelvi stílussal. A Füst Milán-versnek, már az első változatúnak is jószérrel csupán indítéka a Móricz-köszöntés, hiszen a két föl villantott tájkép – Mekka felé és valamilyen északibb táj – és „a csoportos nép”, amely „tétlenül ödöngött a forró tereken”, továbbá a jobbára (csupán) lírai történések meglehetősen nagy áttételek révén érthetők Móricz Zsigmond személyiségére és művészi teljesítményére. Talán nem érdektelen lélektani adalék, hogy Füst Milán mindemellett Móricz Zsigmondról ezt jegyezte föl naplójába: „Ha megírnám, hogy Móricz Zsigmond, ez a királyi művész milyen irtózatot ökört, ki hinné el nekem?”, továbbá: „Móricz: Barbárok. – Pongyolábban s istenibben írni már nem is lehet.” (FÜST 1999, II, 507, 332). S azt is itt érdemes elmondani, hogy naplójában némelykor álmait is leírja Füst Milán, így például: „Tüzes koporsó az égen, holdak repülnek” (FÜST 1999, I, 204), e motívum jelenik meg bizonyára lírája most tárgyalt helyén: „Sápadtabb fény ez [...] | Oly holdé, melyet álmodtam egyszer [...]”. Megjegyzendő, hogy az álom lejegyzése 1916-ban volt, a vers viszont korábban, 1911-ben jelent meg a *Nyugatban*, tudjuk már: ott még Óda Móricz Zsigmondhoz! címen, vagyis – hacsak nem volt 1911 előtt is efféle álma a költőnek – esetleg saját, már versbe írt költői képét álmodta meg. A teljes vers:

„Sok lovas poroszkált már e gömbölyű földön, *Móricz Zsigmond!*
Kis sárga lován ment lassacsán némelyik Mekka felé,
[(árva zarándok!) [–] Másik
Északibb tájon sárga szántóföldek közt ballagott aratáskor. – Ki látta?
Ezek közül többet, mikor éppen erős napsütés volt s hullott
Az arany fényesség s a csoportos nép tétlenül ödöngött a forró tereken

„Sok lovas poroszkált már e gömbölyű földön, *Marbodus!*

Kis, sárga lován ment lassacskán némelyik Mekka felé,

[(árva zárándok!) – másik

Északibb tájon sárga szántóföldek közt ballagott aratáskor. – Ki látta?

Ezek közül többet, mikor éppen erős napsütés volt s hullott

Az arany fényesség s a csoportos nép tétlenül ödöngött a forró

[tereken,

Ezek közül néhányat hirtelenül s nagy kiáltással a magasba,

A fény örök központja felé kiemeltél, hogy mindenki elámúlt...

S a sok, sok ember, (aki nem láthatja másikat, lévén feketén

[összetömrülve a szinten,)

Mind ujjongva dicsérte neved, hogy van, aki nagylelkű, aki forró

[délben

Tündérszép látványosságot, tűzijátékot tartogat néki,

Ünnepi káprázatokul eltikkadt szívének e tikkasztó vidéken,

Nagy művész! Rád gondolva töltöttem el az éjt s keserűn

Idéztem tétlen s busongó életemet is, amelyben nincsen erő és izzás

Színes képeket vetíteni, csupán feketéket s éjjel!

Sápadtabb fény ez, betegebb, mint a holdé, nem vetekszik ez a nappal

Oly holdé, milyet álmodtam egyszer, hogy volna végtelen messzi,

Volna csupán akkora, mint egy forint s zöld éjszakában

Halkan fénylene végtelen távolban s körötte sokkal szebb csillagok

Szikráznának táncolva szép rendben s kerengve, mint a rakéták.

Volna kedvem lenni erősnek, mint Te! Lásd egy leány,

Ha csak az ő szeme látná művészetemet oly szépnek, mint a tiéd!

De hagyjuk e busongást! Áldom a sorsomat inkább, hogy sosem

ismertelek s ami benned esendő,

Nem jár fel eléem a sirodból. De mint ki fenn a hegygerincen siet éjjel

S meg-megáll és fáklyájával integet s kék téli ködökön át,

Olyan vagy már nekem, úgy bíztat sárga tüzed e borulatban.

És így szólok: lám, ott halad, kit nem tört meg, nem rontott meg

[a fájdalom.

A Rendíthetetlen megy ott.

S esengve, ámúldozva lesem dicső lépteid.”

[2. változat]

Az utolsó változatban éppen a *Marbodus* név cseréjével viszi közelebb (földrajzi értelemben is) Mekkához – természetesen a *Mekka* városnév szintén a szecessziónak megfelelő alkotásmód következménye – a megszólítottat, aki itt már „egy elképzelt művész”, és akinek művészete valójában ürügy a lírai én vallomásához, amely voltaképpen azt mondja el, hogy ez az én – el-lentétben Móriczsal – nem szerencsés utódja a hajdani boldog nagy íróknak. Az itt lévő *Menénusz* név esetleg *Menenius*-ra vezethető vissza, amely egy patrícius római nemzetség neve, ám *Borzippa* (Borszippa) babilóniai város volt az Eufrátesz keleti oldalán, 7–6. századból való romjai megmaradtak.

Mindkét név a korabeli (és mai) olvasónak alkalmat kínál a földrajzilag távoli, egzotikus világ fölidézésére, ami (tudvalévő) a szecesszió sajátja:

„Sok lovas poroszkált már e gömbölyű földön, *Borzippa* szülötte,
[Menénusz!]

Kis sárga lován ment lassacskán némelyik Mekka felé,
(árva zarándok!) – másik
Északibb tájon sárga szántóföldek közt ballagott aratáskor. – Ki látta?
Ezek közül többet, mikor éppen erős napsütés volt s hullott
Az arany fényesség s a csoportos nép tétlenül ödöngött a forró tereken,
Ezek közül néhányat hirtelenül s nagy kiáltással a magasba,
A fény örök központja felé kiemeltél, hogy mindenki elámúlt...
S a sok, sok ember, (aki nem láthatja másikat, lévén feketén
[összetömrölve a szinten,])

Mind ujjongva dicsérte neved, hogy van, aki nagylelkű, aki forró délben
Tündérszép látványosságot, tűzijátékot tartogat néki,
Ünnepi káprázatokul eltikkadt szívének e tikkasztó vidéken,

Nagy művész! Rád gondolva töltöttem el az éjt s keserűn
Idéztem tétlen s busongó életemet is, amelyben nincsen erő és izzás
Színes képeket vetíteni, csupán feketéket s éjjel!
Sápadtabb fény ez, betegebb, mint a holdé, nem vetekszik ez a nappal
Oly holdé, milyen álmodtam egyszer, hogy volna végtelen messzi,
Volna csupán akkora, mint egy forint s zöld éjszakában
Halkan fénylene végtelen távolból s körötte sokkal szebb csillagok
Szikráznának táncolva szép rendben s kerengve, mint a rakéták.

Volna kedvem lenni erősnek, mint Te! Lásd az anyám,
Ha csak az ő szeme látná művészetemet oly szépnek, mint a tiéd!
Az anyák szörnyű mesterségét, mondd, nem ismered?
Adják az életet és elveszik. Oly ősz a haja már, szintiszta ősz
S oly megtört már szegény s fiát ha látja, akkor sem derül
S a művészetem néki nem vigasság...
Oh boldog az, ki hárfájával hegységet megingat,
Ki konok nagyságokat térdre kényszerít
És úgy vezeti kézen őket aztán, mint a gyermeket.”

[3. változat]

Füst Milán prózai műveiben is szinte mániákus körültekintéssel választott személyneveket, a *Feleségem története* című regényének főszereplőjéhez hatalmas listányi nevet jegyzett föl (végül a *Störr*-t választotta), egyébként a regény is (naplója szerint) 40 000 kéziratlap volt a számos átírás miatt. A lírájában szereplő nevek (pl. *Almandól*, *Berengár*, *Hekaté*, *Venusz* stb.) rendre a költemény stílusegységének konnotációs részei (vö. BÜKY 1989a).

Azt bizonyítandó, hogy korántsem az úgynevezett szemléletességet és valaminő valóságosságot kívánnak a költők elérni, amint ezt annak idején Keszi Imre hiányolta a szóban forgó Füst Milán-vers első sorának kapcsán (a szö-

vegegészre nem ügyelve!), lássuk Weöres Sándor idevágó költeményét, melynek címe: Füst Milán: „Óda Móricz Zsigmondhoz” avagy „Óda egy régi művészhez” variációja (WEÖRES 1983):

„Sok teve ballag e földön, Oravecz Imre!
Van amelyik orrával trombitál és viszi terhét
és van amelyik leveti málháját és tűnődve
azon eszmélkedik hogy vajh a csillagok
mért nem facsarnak algákból műanyagot
és mért nem kísérik a strukturalista ideológiát
az üdvösségbe ahol egyenként vagy párosával feküsznek a múmiák
mint örök élők és ránk néznek mint a halottakra
és koporsóból vezetik a világot mely mást úgy sem érdemel.
(1969. IX. 9.)”

Weöres voltaképpen Füst Milán-parafrazist írt. E vers keltezésével egyidejűleg az *Élet és Irodalomban* közölte a Paksi Halászcárdában című versét, amely a versek születésére ekként utal: „Paksi Halászcárdában hát írjunk hosszabb sorokat | ha nem hozzák a söröket se pedig a borokat [...]”; ebben célzás rejlik: Füst Milán hosszú verssorai annak idején megbotránkoztatták a hagyományos ízlésű olvasókat. Különösebb részletezés nélkül is látható: a Füst Milán-i stílus a szövegmondat-alakítás egészének és (szintaktikai) részleteinek utánzásával (is) alakul, s a legkevésbé az *Oravecz Imre* tulajdonnév indítja a (stílus)hatást. Ennek – amiként a Füst-vers változataiban lévő neveknek is – elsősorban a szövegkörnyezeti fölépítéssel együtt van vagy lehet stílushatása.

Egyébként Babits Mihálynak a Gyémántszóró asszony című versében, amellyel a Nyugat Móricz-émlékszámban köszöntötte Móricz Zsigmondot (1924. február 16.), csupán a verscím után, az ajánlásban van meg az író neve. Sipos Lajos mutatta be, hogy a kéziratok tanúsága szerint eredetileg Babits is beleszötte a *Móricz Zsigmond* nevet a versebe: „Ragyogj aki fény vagy | Bizony, Móricz Zsigmond, szükség van a fényre [...]”, ám végül az „Éjszaka ez, testvér!... Szükség van a fényre [...]” kezdettel indította a költeményt (SIPOS 1995, 348–9). Babits a *testvér* megszólítással oldotta föl az azonosítható személyességet egy olyan második személlyé, amilyenhez a versbeszéd általánosabban szólhat.

Füst tudatosan alakította a fent bemutatott verset, illetőleg a benne lévő nevet a már vázolt stílárius célból. Egyik egyetemi előadásában éppenséggel erre a versre tér ki, és névesztétikai okkal magyarázza, hogy a verssor végén a *Móricz Zsigmond* név szerepel: „[...] nem remekül hat-e a sor végén ez a név, már hangzásánál, ritmusánál, de egész egyszerűen annál fogva is, mert szépek érezzük magát a nevet”; nem hatna jól a verssor – mondja – például így: „Sok lovas poroszkált már e gömbölyű földön, Gruber Dávid”; s hosszas magyarázatot fűz hozzá (FÜST 1963, 319–321). A magyarázat a *Dávid, Salamon, Rákél* stb. nevek hatáselemzése után a *Blau, Schwarz, Roth* és az *András, János, Péter* hatáskeltésével foglalkozik. Végeredményként azt mondja,

úgy látszik, efemer-jellegű a szépség. Sajnálhatjuk hogy sem *Marbodus*, sem *Menénusz* nem szerepel Füst okfajtaésében.

IRODALOM

ADY 1961 = Ady E.: *Összes versei*. Budapest 1961.

ANGYALOSI 1966 = Angyalosi G.: *A lélek lehetőségei (Lira és szubjektumelmélet összefüggései a századeleji Magyarországon)*. Budapest 1966.

BÜKY 1989a = Büky L.: A személynevek stílusátása a költői nyelvben. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk.: Balogh L. – Ördög F. Zalaegerszeg 1989, 294–297.

BÜKY 1989b = Büky L.: *Képalakítás és képalakítás Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében*. Budapest 1989.

BÜKY 2001 = Büky L.: „hallgatag király: rejtélyes elmúlás!” Füst Milán halálábrázolása. In: *Lélek, halál túlvilág. Vallástudományi fogalmak tudományközi megközelítésben*. Szerk.: Pócs É. Tanulmányok a transzcendensről 2. Budapest 2001, 510–518.

EGYED 1980 = Egyed P.: *A szenvedés kritikája*. Temesvár 1980.

FÜST é. n. = Füst M.: *Változtatnod nem lehet. Versek*. Budapest é. n. [1913?, 1914?]

FÜST 1934 = Füst M.: *Válogatott versei*. H. n. 1934.

FÜST 1948 = Füst M.: *Szellemek utcája*. H. n. É. n. [Budapest 1948.]

FÜST 1963 = Füst M.: *Látomás és indulat a művészetben*. Budapest 1963³.

FÜST 1967 = Füst M.: *Emlékezések és tanulmányok*. Budapest 1967.

FÜST 1969 = Füst M.: *Összes versei*. Budapest 1969.

FÜST 1999 = Füst M.: *Teljes napló. I–II*. Budapest 1999.

HAUSER 1980 = Hauser A.: *A művészet és irodalom társadalomtörténete. I–II*. Budapest 1980².

KESZI é. n. = Keszi I.: Füst Milán költészete. In: *A sziget ostroma. Tanulmányok*. Budapest é. n. [1948], 142–149.

PÓK 1972 = Pók L.: *A szecesszió*. In: *A szecesszió*. Szerk.: Pók L. Budapest 1972, 5–118.

PÓR 1992 = Pór P.: szecesszió. In: *Világirodalmi lexikon. XII*. Szerk.: Szerdahelyi I. Budapest 1992, 199–201.

RÁBA 1978 = Rába Gy.: Füst Milán lírája mint az Ezeregyéjszaka utóhangja. *Jelenkor* 21 (1978), 726–734.

SIPOS 1995 = Sipos L.: Babits Mihály: A gyémántszóró asszony (Adalékok egy vers keletkezéséhez). In: *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Szerk.: Laczkó K. Budapest 1995.

ZSOLDOS 1988 = Zsoldos S.: A kiadásról. In: Füst Milán: *Összes verse*. Budapest 1988⁴, 279–280.

WEÖRES 1983 = Weöres S.: Füst Milán: „Óda Móricz Zsigmondhoz” avagy „Óda egy régi művészhez” variációja. *Élet és Irodalom* 27: 14. sz. (1983. április 8.), 1.